Sun’iy intellekt va demokratik qadriyatlar indeksi (Artificial Intelligence and Democratic Values Index) metodologiyasi, konseptual asoslari, afzalliklari hamda O‘zbekistonning kelajakdagi nashrlarga kiritilishi uchun tavsiyalar

Sun’iy intellekt va demokratik qadriyatlar indeksi (Artificial Intelligence and Democratic Values Index – AIDVI) Sun’iy intellekt va raqamli siyosat bo‘yicha markaz (Center for AI and Digital Policy – CAIDP) tomonidan 2020-yildan beri har yili nashr etiladigan va jahon mamlakatlari SI siyosati va amaliyotini inson huquqlari hamda demokratik qadriyatlarga muvofiqligi nuqtai nazaridan baholovchi global indeksdir. Indeksning 2026-yilda e’lon qilingan so‘nggi nashrida 90ta mamlakat baholangan. Indeksga O‘zbekiston hali kiritilmagan.

AIDVI inson huquqlari, qonun ustuvorligi va demokratik boshqaruv ko‘rsatkichlariga e’tibor qaratadi. OECD/G20 ning SI tamoyillari hamda YUNESKOning SI etikasi bo‘yicha tavsiyalarini qo‘llab-quvvatlash va hayotga tatbiq etish asosiy ko‘rsatkichlar sirasiga kiradi. Shuningdek, jamoatchilik uchun SI bo‘yicha milliy siyosatni shakllantirishda ishtirok etish imkoniyatlari, algoritmik shaffoflik qonunining qabul qilinishi va SI bilan bog‘liq muammolarni hal qilish uchun mustaqil agentliklarning tashkil etilishi ham ana shunday ko‘rsatkichlar jumlasidandir. Patentlar, nashrlar, investitsiyalar va bandlikka ta’siri SI iqtisodiyoti uchun muhim ko‘rsatkichlar hisoblansa-da, ular bu indeksda ko‘rib chiqilmaydi.

AIDVI o‘zining baholash doirasini quyidagi xalqaro hujjatlar va tashkilotlar standartlariga asoslaydi:

- **OECD/G20 SI tamoyillari (2019, 2024-yilda yangilangan):** Sun’iy intellekt bo‘yicha birinchi hukumatlararo standartlar to‘plami. U SI tizimlaridan insonparvarlik, shaffoflik, javobgarlik, xavfsizlik va inklyuzivlikni talab qiladi.

- **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (UDHR):** Inson huquqlarining asosiy xalqaro doirasi hisoblanadi. Indeks mamlakatlarni baholashda ushbu hujjatdan etalon (bosh mezon) sifatida foydalanadi.

- **YUNESKOning SI etikasi bo‘yicha tavsiyasi (2021):** Sun’iy intellektning butun hayotiy sikli davomida etika qoidalariga rioya etilishini talab qiluvchi, keng qamrovli global tizim.

- **Yevropa Kengashining SI shartnomasi (CETS №225, 2024, kuchga kirishi: 2025):** Inson huquqlari, demokratiya va huquq ustuvorligini kafolatlovchi birinchi xalqaro, huquqiy jihatdan majburiy SI shartnomasi. 2026-yil boshiga qadar ushbu hujjatni 45 ta davlat imzolagan.

- **Yevropa Ittifoqining SI qonuni (2024, tatbiq etilishi: 2025–2027):** Sun’iy intellekt texnologiyalarini xavf darajasiga qarab tartibga soluvchi dunyodagi ilk yirik qonunchilik tizimi.

- **Global maxfiylik assambleyasi (GPA) rezolyutsiyalari:** SIda maxfiylik va hisobdorlikni ta’minlashga qaratilgan muhim rezolyutsiyalar seriyasi: 2018-yil (*SI va etika*), 2020-yil (*SI va javobgarlik*), 2022-yil (*Yuzni tanish texnologiyasi*) va 2023-yil (*Generativ SI*).

- **Freedom House:** CAIDP (Sun’iy intellekt va raqamli siyosat markazi) inson huquqlari holatini baholashda ushbu tashkilotning mamlakatlar bo‘yicha reytinglariga tayanadi (*„Erkin“, „Qisman erkin“, „Erkin emas“*).

Baholash metodologiyasi

AIDVI **12 ta baholash mezoni**dan iborat. Har bir mezon bo‘yicha mamlakatlar uch darajali tizimda baholanadi. 12 ta mezon bir xil vaznga ega va maksimal umumiy ball: **12 ball**.

- **Y (Ha, to‘liq)** – 1.0 ball
- **P (Qisman)** – 0.5 ball
- **N (Yo‘q)** – 0.0 ball

№	Mezon nomi	Baholash mohiyati va manbalar	Ball turi
Q1	OECD/G20 SI tamoyillarini qo‘llab-quvvatlash	Mamlakat OECD a’zosi, OECD tamoyillariga qo‘shiluvchi davlat yoki G20/GPAI a’zosimi? *Muhim: asosan ikkilik (binary) baholash.*	Y yoki N
Q2	OECD tamoyillarini amalga oshirish	Mamlakat ushbu tamoyillarni amalda qo‘llayaptimi? OECD hisobotlari, hukumat hujjatlari va nodavlat tashkilotlar (NGO) manbalari asosida aniqlanadi.	Y / P / N
Q3	Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini qo‘llab-quvvatlash	Mamlakat UDHRni imzolaganmi yoki tan oladimi? *Ikkilik baholash.* (Saudiya Arabistoni kabi istisnolar alohida ko‘rib chiqiladi).	Y yoki N
Q4	UDHRni amalga oshirish (Inson huquqlari holati)	*Freedom House* reytingiga asoslanadi: • **“Erkin”** = Y • **“Qisman erkin”** = P • **“Erkin emas”** = N	Y / P / N
Q5	Milliy SI siyosatini ishlab chiqishda jamoatchilik ishtiroki	Rasmiy konsultatsiya jarayonlari o‘tkazildimi? Fuqarolarning haqiqiy va mazmunli ishtiroki ta'minlandimi? Milliy SI strategiyasida jamiyat fikri aks etganmi?	Y / P / N
Q6	SI siyosati hujjatlarining ommaviy ochiqligi	Hukumatning SI siyosatiga oid hujjatlari to‘liq, aniq va davlat saytlarida ochiq joylashtirilganmi? Ingliz tilidagi rasmiy tarjimasi mavjudmi? *(Yo‘qligi mustaqil baholashni qiyinlashtiradi).*	Y / P / N
Q7	SI nazorati uchun mustaqil organ mavjudligi	Ma'lumotlarni himoya qilish agentligi, inson huquqlari komissiyasi yoki SI etika komissiyasi kabi mustaqil va ta'sirchan nazorat mexanizmi bormi?	Y / P / N
Q8	Milliy SI siyosatidagi asosiy demokratik maqsadlar	Milliy SI strategiyasida beshta asosiy maqsad: **Adolat**, **Javobgarlik**, **Shaffoflik**, **Huquq ustuvorligi** va **Asosiy huquqlar** aniq ko‘rsatilganmi?	Y / P / N

Q9	Algoritmik shaffoflik huquqining qonuniy kafolatlanganligi	Yevropa Ittifoqining GDPR (22-modda), Yevropa Kengashining 108+ konvensiyasi (9-modda) yoki milliy qonunchilik algoritmik shaffoflik huquqini belgilaydimi? *(YI a'zolari va 108+ imzochilari avtomatik Y oladi).*	Y / P / N
Q10	Yevropa Kengashining SI shartnomasini (CETS №225) qo‘llab-quvvatlash	*Ushbu mezon YUNESKO tavsiyasining o‘rnini bosdi.* Shartnomani imzolagan davlatlar = **Y**; YI a'zo davlatlari (YI imzosi orqali) = **P** oladi. *(2026-yil boshiga qadar 45 ta davlat imzolagan).*	Y / P / N
Q11	YUNESKOning SI etikasi bo‘yicha tavsiyasini amalga oshirish	**Y** olish uchun RAM (Readiness Assessment Methodology) yakunlanishi va qo‘shimcha siyosiy qadamlar shart. **P** olish uchun RAM jarayoni boshlangan yoki tavsiyaga mos harakatlar qilingan bo‘lishi kerak. *(YUNESKO monitoringi va hukumat hisobotlariga tayaniladi).*	Y / P / N
Q12	Global maxfiylik assambleyasi (GPA) rezolyutsiyalariga muvofiqlik	Mamlakatning ma'lumotlarni himoya qilish organi GPA'ning 4 ta rezolyutsiyasini (2018 – *Etika*, 2020 – *Javobgarlik*, 2022 – *Yuz tanish*, 2023 – *Generativ SI*) qo‘llab-quvvatlaganmi? • **To‘rttalasi ham** = Y • **1 tadan 3 tagacha** = P • **Hech biri** = N	Y / P / N

1-jadval. CAIDP AIDVI 2026 ning 12 ta baholash mezoni – to‘liq tavsif
(Manba: CAIDP AIDVI 2026, Methodology bo‘limi, 1689–1696-betlar)

Mezonlar bo‘yicha baholangandan so‘ng mamlakatlar umumiy ball asosida darajalarga (tier) joylashtiriladi:

Daraja	Ball oralig‘i	Tavsif
Tier I	10.5 - 12.0	**Eng yaxshi amaliyot:** SI siyosatining barcha asosiy jihatlarida kuchli, rasman hujjatlashtirilgan va amalda to‘liq joriy etilgan yondashuv.
Tier II	9.0 - 10.0	**Kuchli yondashuv:** Umumiy holat ijobiy, biroq ayrim sohalarda muayyan kamchiliklar mavjud.
Tier III	7.0 - 8.5	**Rivojlanayotgan:** SI siyosatida aniq yutuqlar bor, lekin tizimli bo‘shliqlar hali ham katta.
Tier IV	5.0 - 6.5	**Cheklangan yondashuv:** Ko‘plab asosiy elementlar yetishmaydi; SI siyosati hali shakllanish bosqichida.
Tier V	0.0 - 4.5	**Sust rivojlangan:** SI boshqaruvida va demokratik kafolatlarda jiddiy tizimli kamchiliklar mavjud.

2-jadval. AIDVI daraja tizimi
(Manba: CAIDP AIDVI 2026, 1683–1687-betlar)

AIDVIning afzallik va kamchiliklari

Indeksning asosiy afzalliklari sifatida uning **to‘liq shaffofligi** (12 ta mezon va ball hisoblash tizimi ochiq ekani davlatlarga mustaqil ravishda o‘z reytingini tekshirish imkonini berishi) hamda **de jure va de facto yondashuvni birlashtirgan ikki qatlamli tizimi** (faqat qonunlarning borligini emas, nodavlat tashkilotlar va mustaqil OAV manbalari orqali ularning amaldagi ijrosini ham tekshirishi) e’tirof etiladi.

Biroq, indeksning kamchiliklari sifatida uning **global qamrovining pastligi** (dunyo davlatlarining yarmidan kamrog‘i qamrab olingani, mahalliy ekspertlar yetishmasligi sababli O‘zbekiston va ko‘plab Markaziy Osiyo davlatlari hali kiritilmagani) hamda **G‘arbparast andozalarga tayanib qolgani** (GDPR va Freedom House kabi mezonlar sababli boshqa mintaqalarning o‘ziga xos madaniy-siyosiy kontekstdagi real yutuqlarini past baholash xavfi mavjudligi) ko‘rsatish mumkin.

AIDVIning 2026-yilgi hisobotida Markaziy Osiyodan faqatgina **Qozog‘iston** kiritilgan va u **12 balldan 4.5 ball to‘plab, eng quyi guruh – Tier V** (Xavotirli holatdagi mamlakatlar) qatoridan joy olgan. Aksariyat xalqaro indekslarda O‘zbekiston va Qozog‘iston ko‘rsatkichlari bir-biriga yaqinligini hamda AIDVI mezonlarini inobatga olsak, O‘zbekiston ushbu reytingga qo‘shilgan taqdirda **quyi darajalardan (Tier IV yoki Tier V) joy olish ehtimoli yuqori**.

O‘zbekistonning indeksga kiritilishi bo‘yicha amaliy tavsiyalar

Raqamli texnologiyalar vazirligi, uning huzuridagi tashkilotlar yoki yetakchi oliy ta’lim muassasalari mutaxassislarini har yili o‘tkaziladigan CAIDP Policy Clinic dasturiga yuborish tizimini yo‘lga qo‘yish lozim. Bu orqali mamlakatimizda xalqaro standartlarga javob beradigan mahalliy ekspertlar korpusi shakllanadi va ular tayyorlaydigan mustaqil mualliflik hisoboti bevosita indeks bazasiga kiritiladi. Shuningdek, mintaqaviy ekspertlar yetishmovchiligi muammosi qisman hal etiladi.

O‘zbekiston YUNESKOning RAM (Tayyorlikni baholash metodologiyasi) jarayonini mintaqada birinchilardan bo‘lib yakunlashi lozim. Bu chora indeksning Q11 mezoni bo‘yicha yuqori ball ta’minlashidan tashqari, respublikamizning raqamli texnologiyalar sohasidagi mintaqaviy yetakchiligini xalqaro miqyosda namoyish etadi.

Yevropa Kengashining SI shartnomasini (CETS №225) o‘rganib chiqish va imzolash imkoniyatlarini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Mazkur xalqaro shartnoma ochiq xarakterga ega bo‘lib, unga Yevropa Kengashiga a'zo bo‘lmagan ba’zi davlatlar ham qo‘shilgan. Ushbu konvensiyaning imzolanishi O‘zbekistonga Q10 mezoni bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri maksimal 1.0 ball (Y) beradi.

Reytingda muvaffaqiyat qozonish uchun nafaqat qonunlarning mavjudligi, balki ularning de facto amaldagi ijrosi ham muhim hisoblanadi. Shu sababli, Milliy SI kengashlari va ishchi guruhlariga fuqarolik jamiyati institutlari hamda mustaqil ekspertlarni rasman jalb etish lozim. O‘tkazilgan jamoatchilik muhokamalari va ularning yakuniy natijalari davlat resurslarida muntazam ravishda ingliz tilida ham e’lon qilib borilishi indeksning Q5 va Q6 mezonlarida ijobiy aks etadi.

Mazkur tavsiyalarning kompleks ravishda hayotga tatbiq etilishi O‘zbekiston indeksga kiritilganda kamida Tier IV darajasiga ko‘tarilishiga zamin yaratishi mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ–358-son Qarori. [Havola: lex.uz]
2. CAIDP (2026). Artificial Intelligence and Democratic Values – CAIDP AI Index 2026. Center for AI and Digital Policy, 2026. [Havola: caidp.org]
3. CAIDP (2025). AI and Democratic Values Index 2025. Center for AI and Digital Policy, 2025. [Havola: caidp.org]
4. OECD AI Observatory. “OECD AI Observatory Index: A comprehensive view of national AI ecosystems”. [Havola: oecd.org]
5. UNESCO. "Readiness Assessment Methodology (RAM): Ethics of Artificial Intelligence". [Havola: unesco.org]
6. Freedom House. Freedom in the World (Annual Reports). [Havola: freedomhouse.org]
7. Council of Europe (2024). Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and Rule of Law (CETS No. 225). [Havola: coe.int]
8. CAIDP. Universal Guidelines for Artificial Intelligence (UGAI). [Havola: caidp.org]
9. Global Privacy Assembly (GPA). Resolutions on AI (2018, 2020, 2022, 2023). [Havola: globalprivacyassembly.org]

YARIMOY